

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ.— 'Ο θάνατος τοῦ Σωκράτους. 'Αλήθεια καὶ θρύλος, ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ κ. Χάρη 'Ιακ. Τούλ*. 'Ανεκοινώθη ὑπὸ τοῦ 'Ακαδημαϊκοῦ κ. Νικ. Λούρου.

Τὴν περιγραφὴν τοῦ θανάτου τοῦ Σωκράτους παρέδωκεν εἰς ἡμᾶς ὁ Πλάτων διὰ τοῦ ὑπερόχου διαλόγου τοῦ *Φαίδων*. Οὗτος, ὡς γενικῶς πιστεύεται, ἀνήκει εἰς τὰ ἔργα τῆς ὠρίμου περιόδου αὐτοῦ, διότι ἀναφέρει τὴν θεωρίαν τῶν ἰδεῶν. 'Ο ἀκριβὴς χρόνος τῆς συγγραφῆς ἀγνοεῖται, ἂν ὅμως γίνῃ ἀποδεκτὴ ἡ ὄψιμος ἔναρξις τοῦ συγγραφικοῦ ἔργου τοῦ Πλάτωνος, ὡς ὑποστηρίζεται ὑπὸ πλείστον νεωτέρων, θὰ πρέπει νὰ τοποθετηθῇ τοῦλάχιστον δύο δεκαετηρίδας ἢ καὶ πλέον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σωκράτους. 'Ο Πλάτων ὡς ἀφηγητὴν τῶν τελευταίων στιγμῶν τοῦ Σωκράτους φέρει τὸν 'Ηλεῖον Φαίδωνα καὶ ὡς ἀκροατὴν τὸν Πυθαγόρειον 'Εχεκράτη τὸν Φλιάσιον. 'Ο Φαίδων ἀναφέρει ὡς παρόντας καὶ 14 ἄλλους μαθητὰς κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ Σωκράτους, ὡς ἀπόντας δὲ τρεῖς, μετὰ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Πλάτων. 'Ως γνωστόν, οἱ συζητήσαντες μετὰ τοῦ Σωκράτους περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἦσαν οἱ Θηβαῖοι Πυθαγόρειοι Σιμμίας καὶ Κέβης. Οἱ καθ' οἷονδήποτε τρόπον ὁμιλήσαντες ἢ δράσαντες ἐκ τῶν παρευρισκομένων ἦσαν ὁ Φαίδων, ὁ Κρίτων καὶ ὁ 'Απολλόδωρος. Οἱ λοιποὶ παραμένουν βωβὰ πρόσωπα καὶ ἡ μνεῖα τῶν μᾶλλον ἀποβλέπει νὰ προσδώσῃ μεγαλυτέραν ἀληθοφάνειαν εἰς τὸν διάλογον. Τοῦτο ἦτο σύνηθες λογοτεχνικὸν τέχνασμα κατὰ τὴν ἀρχαιότητα (Ξενοφῶν, 'Αριστοτέλης κ.ἄ.). Πιθανῶς καὶ ὁ ἀφηγούμενος Φαίδων εἶχεν ἤδη ἀποθάνει κατὰ τὴν συγγραφὴν τοῦ διαλόγου, διότι ἀπεφεύγετο ἡ ἀπόδοσις μὴ ἀφθνητικῶν λόγων εἰς ζῶντα πρόσωπα.

Δὲν πρόκειται νὰ εἰσέλθωμεν ἐνταῦθα εἰς τὸ φιλοσοφικὸν περιεχόμενον τοῦ διαλόγου, διὰ τὸ ὅποσον ἄλλοι εἶναι ἀρμοδιώτεροι, ἀλλὰ θὰ περιορισθῶμεν εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος περιγραφὴν τῆς διὰ κωνείου δηλητηριάσεως¹. 'Επὶ τοῦ ἰδίου θέματος ἠσχολήθη προσφάτως καὶ ὁ C. Gill², πολλὰς παρατηρήσεις τοῦ ὁποίου παρελάβομεν καὶ εἰς τὴν προκειμένην ἐργασίαν. Πρέπει ἐνταῦθα νὰ τονισθῇ ὅτι τόσον ὁ Πλάτων, ὅσον καὶ ὁ Ξενοφῶν, δὲν καθορίζουν τὸ δηλητήριον διὰ τοῦ ὁποίου ἐξετελέσθη ὁ Σωκράτης. 'Η ἱστορικὴ παράδοσις ἐν τούτοις εἶναι ὁμόφωνος, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ τοῦ κωνείου, τὸ ὅποσον εὐθρῶς ἐχρησιμοποιεῖτο τότε εἰς θανατικὰς ἐκτελέσεις. Τὸ κώνειον, καθὼς καὶ ἡ δρασὶς του, ἦσαν ἀπὸ μακροῦ

* HARRY J. TOOLE, *La mort du Socrate. Verité et legende.*

1. Πλάτ. Φαίδ. 117a-118a.

2. C. Gill, *Cl. Quat.* 23, 25, 1973.

γνωστά. Ὁ Ἀριστοφάνης εἰς τοὺς Βατράχους³ τὸ 405 π.Χ., ἀναφέρει τὴν ἐπερχομένην κατάψυξιν τῶν κνημῶν, ἀλλαχοῦ δὲ ἐν τῇ κωμῳδίᾳ λέγει ὅτι καὶ ὁ Εὐριπίδης ἀπέδωσε τὸν θάνατον τῆς Σθενεβοίας εἰς αὐτοκτονίαν διὰ κωνείου, πιθανῶς εἰς τὸν Βελλερεφόντην περὶ τὸ 421 π.Χ. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ἱπποκρατικά βιβλία χρησιμοποιεῖται ἤδη τὸ κώνειον διὰ θεραπευτικούς σκοπούς⁴. Ἡ ἔτυμολογία τοῦ κωνείου ἐκ τοῦ κωνάω, ἥτις περιδινούμαι, ἂν καὶ εὐλογοφανῆς, ἀποκρούεται ὑπὸ τῶν φιλολόγων.

Τὸ κώνειον εἶναι φυτὸν αὐτοφυῆς ἐν Ἑλλάδι, γνωστὸν εἰς τὸν Θεόφραστον καὶ τὸν Διοσκουρίδην, ὅν καὶ περιγράφεται⁵. Ἀπαντᾷ εἰς διαφόρους ποικιλίας, ἐξ ὧν χρησιμοποιεῖται κυρίως τὸ στικτὸν (Maculatum). Τὸ δραστικὸν στοιχεῖον εἶναι ἡ κωνεΐνη, ἣτις περιέχεται ἰδίως εἰς τὰ χλωρὰ σπέρματα (1,5%). Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὁ ὀπὸς ἐξεθλίβετο, συνεπυκνοῦτο δι' ἐξατμίσεως καὶ διελύετο εἰς ὕδωρ ἢ ἐνίοτε καὶ εἰς τὸν οἶνον⁷. Τὸ δηλητήριον ἔχει δυσάρεστον ὄσμην καὶ εἶναι λίαν ἐρεθιστικὸν διὰ τοὺς βλεννογόνους. Φαρμακολογικῶς πρόκειται περὶ προπυλοπιπεριδίνης ἢ δὲ θανατηφόρος δόσις εἶναι 0,15 - 0,3 γρ. Πότε ἀκριβῶς ἐχρησιμοποιήθη κατὰ πρῶτον ἐν Ἀθήναις πρὸς ἐκτέλεσιν καταδίκων δὲν εἶναι γνωστόν. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἐπὶ τῆς τυραννίας τῶν τριάκοντα (404/3 π.Χ.) ἐξετελέσθη δι' αὐτοῦ ὁ Θηραμένης⁸ καὶ πλεῖστοι ἄλλοι⁹.

Ἡ ἐκτέλεσις τοῦ Σωκράτους περιγράφεται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ὡς ἑξῆς: Ὁ Σωκράτης παρέμενε δέσμιος ἐν τῇ φυλακῇ ἐπὶ μακρὸν χρόνον μετὰ τὴν καταδίκην, καθοριζόμενον εἰς ἓνα μῆνα ὑπὸ τοῦ Ξενοφῶντος¹⁰, ἐν ἀναμονῇ τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ ἱεροῦ πλοίου. Τοῦτο εἶχεν ἀποπλεύσει τὴν παραμονὴν τῆς καταδίκης εἰς Δῆλον, διὰ τὴν παρευρεθῆ εἰς τὸν ἑορτασμὸν τῶν Δηλίων. Ἡ ἐπιστροφή του καθυστέρησεν ὅμως, λόγῳ σφοδρῶν ἀνέμων¹¹. Κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἀπουσίας τοῦ ἱεροῦ πλοίου ἀνεβάλλοντο αἱ θανατικαὶ ἐκτελέσεις, αἵτινες ὑπὸ κανονικᾶς συνθήκας ἐγίνοντο τὴν ἐπομένην τῆς καταδίκης καὶ μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου¹².

3. Ἀριστοφ. Βατρ. 124-6.

4. Ὁμοίως 1050 καὶ σχόλια.

5. Ἱπποκρ. Γυν. 2, 195. Ἀφόρων 224, Γυν. Φύσ. 32.

6. Θεόφρ. Φυτ. Ἰστ. 1, 5, 3., 6, 2, 9., 7, 6, 4., 9, 9, 3., 9, 15, 8., 9, 16, 8., κ.ἄ.

Διοσκ. Ὑλ. Ἱατρ. 4, 78 κ.ἄ.

7. Νίκανδρ. Ἀλεξιφ. 195., Πλίνιος, Ν.Η. 25, 95, 151 - 4.

8. Ξενοφ. Ἑλλην. 2, 3, 56.

9. Ἀνδοκ. 3, 10.

10. Ξενοφ. Ἀπομν. 4, 8, 2.

11. Πλάτ. Φαίδ. 58β.

12. Π. Βιζουκίδης, Δίκη Σωκράτ. 1918.

Ἐν ἀναμονῇ τῆς ὥρας ταύτης, ὁ φιλόσοφος ἀπεχαιρέτησε τὴν οἰκογένειάν του, συνδιελέχθη μετὰ τῶν φίλων καὶ μαθητῶν του, καὶ λόγῳ τοῦ ἐπισήμου τῆς στιγμῆς ἐλούσθη καὶ ἐφόρεσε πέδιλα¹³. Ὅταν ἔφθασεν ἡ ὥρα, ὁ ὑπηρέτης τῆς φυλακῆς τοῦ προσέφερε τὸ κύπελλον τοῦ κωνείου, τὸ ὁποῖον ὁ φιλόσοφος ἀμέσως ἐξεκένωσεν ἄνευ ἀποστροφῆς τινος ἢ ἀλλαγῆς τοῦ χρώματός του¹⁴. Ἡ πρότασίς του, εἰρωνικῆ προδιήλωσ, νὰ προσφέρῃ μέρος τοῦ κωνείου ὡς σπονδὴν εἰς τοὺς θεοὺς, ἀπεκρούσθη ὑπὸ τοῦ ὑπηρέτου, εἰπόντος ὅτι παρασκευάζεται μόνον τὸ ἀναλογοῦν διὰ μίαν δραστηκὴν δόσιν. Ὡς ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος ἐν τῷ *Φωκίῳ*¹⁵, αὕτη ἦτο βάρους μιᾶς ὀγκῆς, ἦτοι ἀργυρᾶς δραχμῆς, περὶ τὰ 4,5 γρ. Κατὰ τὸν Πλούταρχον δέ, τὸ φάρμακον ἦτο πολὺ ἀκριβόν, διότι ἐτιμᾶτο 12 δραχμᾶς, δηλαδὴ ἄνω τῶν 2000 σημερινῶν δραχμῶν. Κατὰ συμβουλήν τοῦ ὑπηρέτου, ὁ Σωκράτης μετὰ τὴν λήψιν τοῦ κωνείου ἔπρεπε νὰ βαδίσῃ, μέχρις ὅτου αἰσθανθῇ βάρος εἰς τοὺς πόδας¹⁶. Ὅταν τὸ ἀντελήφθη, κατεκλίθη ὑπτίως καὶ ἐκάλυψε τὸ πρόσωπόν του. Ὁ ὑπηρέτης κατὰ διαστήματα ἐψηλάφει καὶ ἐπίεξε τὰ κάτω ἄκρα, ἀρχόμενος ἀπὸ τῶν ἄκρων ποδῶν καὶ προχωρῶν πρὸς τὰς κνήμας μέχρι τοῦ ὑπογαστρίου (ἦτρον), πρὸς ἐξακρίβωσιν τῆς προόδου τῆς ἀναισθησίας καὶ τῆς ψύξεως¹⁷. Κατὰ τὸν ὑπηρέτην, ὁ θάνατος θὰ ἐπῆρχετο, ὅταν τὰ ἀνωτέρω φθάσουν εἰς τὸ ὕψος τῆς καρδίας. Ἡ ἀναισθησία εἶχεν ἤδη φθάσει μέχρι τοῦ ὑπογαστρίου, ὅτε ὁ Σωκράτης ἀπεκάλυψε τὸ πρόσωπόν του καὶ ἐζήτησε παρὰ τοῦ Κρίτωνος νὰ προσφέρῃ θυσίαν ἑνὸς ἀλέκτορος εἰς τὸν Ἀσκληπιόν. Μετὰ ταῦτα ἐκαλύφθη ἐκ νέου καὶ δὲν ἀπήντησε πλέον εἰς τὰς ἀπευθυνομένας ἐρωτήσεις, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐκινήθη καὶ ὅτε ὁ ὑπηρέτης ἀπεκάλυψε τὸ πρόσωπόν του, ἐφάνησαν τὰ ὄμματα τοῦ ἀπλανῆ¹⁸.

Ἐν περιλήψει ὅθεν, τὰ συμπτώματα τῆς διὰ κωνείου δηλητηριάσεως ἦσαν κατὰ τὸν Πλάτωνα τὰ ἐξῆς: Βάρος τῶν ποδῶν καὶ κατόπιν προιοῦσα πρὸς τὰ ἄνω ἀναισθησία τῶν κάτω ἄκρων συνοδευομένη ὑπὸ ψύξεως καὶ δυσκαμψίας αὐτῶν. Ὅταν τὰ ἀνωτέρω ἔφθασαν εἰς τὸ ὕψος τῆς καρδίας, ἐπέφερον τὸν θάνατον. Δὲν ὑφίστατο οὔτε διαταραχὴ τοῦ λόγου, οὔτε τῆς διανοίας.

Διεσώθησαν ἐκ τῆς ἀρχαιότητος καὶ ἄλλαι περιγραφαὶ τῆς δηλητηριάσεως

13. Πλάτ. Φαίδ. 115α., 116αβ.

14. Πλάτ. Φαίδ. 117γ.

15. Πλούτ. Φωκ. 36, 758ε.

16. Πλάτ. Φαίδ. 117β.

17. Πλάτ. Φαίδ. 118α.

18. Πλάτ. Φαίδ. 118α, 11.

διὰ κωνείου, ἢ λεπτομερεστέρα τῶν ὁποίων ἐγένετο ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ καὶ ἱατροῦ Νικάνδρου περὶ τὰ τέλη τοῦ 2ου π. Χ. αἰῶνος¹⁹. Αὕτη δὲ διαφέρει σημαντικῶς ἀπὸ τῆς πλατωνικῆς. Οὕτως ἀναφέρονται συστροφαὶ τῶν ὀφθαλμῶν καὶ σκοτοδί-
νη, ἰσχυρὸς σπασμὸς τοῦ φάρυγγος καὶ τοῦ λάρυγγος ἐπιφέρων πνιγμονὴν καὶ δύσ-
πνοϊαν. Τὰ μεγάλα ἀγγεῖα τῶν ἄκρων συστέλλονται προκαλοῦντα ἀπόψυξιν τού-
των. Ἡ βᾶδις καθίσταται ἀσταθής, ὥστε νὰ χρησιμοποιοῦν καὶ τὰς χεῖρας πρὸς
μετακίνησιν. Ἡ ἀναπνοὴ ἐξασθενεῖ καὶ ἐν τελείᾳ καταβολῇ τῶν δυνάμεων ἐπακο-
λουθεῖ ὁ θάνατος.

Βραχυτέρα εἶναι ἡ περιγραφή τοῦ Παύλου Αἰγινήτου καὶ ἡ παροιμία τοῦ
Ψευδο-Διοσκουρίδου²⁰. Κατ' αὐτούς, τὸ κώνειον προκαλεῖ σκοτοδίνην καὶ ἀμβλυω-
πίαν, ὥστε ὁ δηλητηριασθεὶς νὰ μὴ διακρίνη τὰ εἰς ἀπόστασιν ἀντικείμενα. Προ-
καλεῖ ἐπίσης λύγγα, διαταραχὴν τῆς διανοίας καὶ ψῦξιν τῶν ἄκρων. Τελικῶς ὁ
δηλητηριασθεὶς καταλαμβάνεται ὑπὸ σπασμῶν καὶ ἀποπνίγεται ἀναστελλομένης
τῆς ἀναπνοῆς. Μία τρίτη σύντομος περιγραφή ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου ἀπλῶς ἐπα-
ναλαμβάνει τὰ λεχθέντα ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος²¹.

Συνεπῶς αἱ περιγραφαὶ τοῦ Νικάνδρου καὶ τοῦ Παύλου Αἰγινήτου (καὶ Ψευδο-
Διοσκουρίδου) ἀγνοοῦν τὴν ἀνιούσαν πρόοδον τῆς ἀναισθησίας ἐκ τῶν ἄκρων πο-
δῶν εἰς τὰς κνήμας καὶ ἐν συνεχείᾳ εἰς τὸν κορμὸν, ὡς περιγράφεται ὑπὸ τοῦ
Πλάτωνος. Κατ' αὐτούς, ἡ ψῦξις δὲν ἐντοπίζεται μόνον εἰς τὰ κάτω ἄκρα, ἀλλὰ
καταλαμβάνει καὶ τὰ ἄνω. Συμφωνεῖ δὲ εἰς τοῦτο καὶ ὁ Πλίνιος λέγων ὅτι ἄρ-
χονται ἀποψυχόμενοι ἀπὸ τῶν ἄκρων (*incipiunt algere ab extremitatibus*)²².
Βεβαίως δὲν ἀποκλείεται ἡ πρώτη ἀντίληψις τῆς καταψύξεως νὰ λαμβάνη χώραν
εἰς τὰς κνήμας, ὡς ἀναφέρει καὶ ὁ Ἀριστοφάνης (*εἰθὺς γὰρ ἀποπήγγυσι τάντι-
κνήμια*)²³. Καὶ αἱ δύο περιγραφαὶ μνημονεύουν καὶ ὀφθαλμικὰ συμπτώματα (συ-
στροφὰς τῶν βολβῶν, ἀμβλυωπίαν, σκοτοδίνην). Τονίζουν ἐπίσης καὶ τὰ σπαστι-
κὰ φαινόμενα ἐκ τοῦ φάρυγγος καὶ τοῦ λάρυγγος (λύγξ, πνιγμονή, δύσπνοια).
Ἀπώλεια τῆς συνειδήσεως ἐπέρχεται ὀλίγον πρὸ τοῦ τέλους. Ὁ θάνατος κατὰ τὸν
Παῦλον ὀφείλεται εἰς στάσιν τῆς ἀναπνοῆς, ἢν καὶ ἀποδίδη ταύτην μᾶλλον εἰς
σπασμὸν τοῦ λάρυγγος. Ὁ Νικάνδρος ἐκφράζεται ἀσαφέστερον, διότι, καίτοι ἀνα-
φέρει τὸν σπασμὸν, ἐν τούτοις πρὸ τοῦ θανάτου προσθέτει καὶ τὴν ἐξασθένεισιν

19. Νικάνδρ. Ἄλεξιφ. 186 - 194.

20. Παύλ. Αἰγ. 5, 42., Ψευδο-Διοσκουρ. Δηλ. 6, II Marc.

21. Πλούτ. Θείου Βραδ. Τιμ. 10, 554e.

22. Πλίν. Ν.Η. 25, 95, 151 - 4.

23. Ἀριστοφ. Βάτρο. 126.

τῆς ἀναπνοῆς (*ἡέρα παῦρον ἀτύζει*). Μνημονεύει δὲ καὶ τὴν ἀγγειοσυστολὴν τῶν ἄκρων, καθὼς καὶ τὴν ἐξασθένεισιν τῆς μυϊκῆς ἰσχύος αὐτῶν, ἐκδηλουμένην διὰ τῆς ἀσταθοῦς βαδίσσεως.

Τὰ συμπτώματα τῆς διὰ κωνείου δηλητηριάσεως κατὰ τοὺς νεωτέρους συμφωνοῦν περισσότερο πρὸς τὰς περιγραφὰς τοῦ Νικάνδρου καὶ τοῦ Παύλου, παρὰ τὸ ὅτι οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ ξένοι συγγραφεῖς ἐνίοτε ἐπηρεάζονται ἐκ τῆς πλατωνικῆς περιγραφῆς, τὴν ὁποίαν οἱ πλεῖστοι μνημονεύουν²⁴. Οἱ νεώτεροι τονίζουν πολὺ περισσότερο τὰς ἀντιδραστικὰς ἐκδηλώσεις τοῦ ὄργανισμοῦ, ὀφειλομένης εἴτε εἰς τοπικὸν ἐρεθισμὸν τοῦ δηλητηρίου, εἴτε εἰς τὴν διέγερσιν καὶ ἀκολουθῶς τὴν παράλυσιν τῶν αὐτονόμων νευρικῶν γαγγλίων. Οὕτω π.χ. ἐκ τοῦ πεπτικοῦ συστήματος ἀναφέρουν σιελόρροϊαν, καῦσον καὶ σπασμὸν τῶν παρισθιμίων, ναυτίαν, ἐμέτους, ἐνίοτε διάρροϊαν, ἐκ δὲ τοῦ νευρικοῦ διαστολὴν τῶν κορῶν, δυσκαταποσίαν, βράγχος τῆς φωνῆς, μυρμηκιάσεις καὶ αἰσθημα καύσου, κλόνοις, σπασμούς, οὐχὶ ὅμως ἀπώλειαν τῆς αἰσθητικότητος. Ἡ ἐνέργεια τῆς κωνειίνης ὁμοιάζει ἀφ' ἐνὸς μὲν πρὸς τὴν τῆς νικοτίνης ἐπὶ τῶν αὐτονόμων νευρικῶν γαγγλίων, ἀφ' ἑτέρου δὲ πρὸς τὴν τοῦ κουραρίου ἐπὶ τῶν ἀπολήξεων τῶν κινητικῶν νεύρων (ἀνασταλτικὸν τῆς δράσεως τῆς ἀκετυλοχολίνης). Ἡ παράλυσις κατ' ἀρχὰς ἐμφανίζεται ἐπὶ τῶν βραχέων μυῶν τοῦ προσώπου (πτῶσις βλεφάρων, δυσαρθρία κλπ.), ἔπειτα ἐπὶ τῶν μακρῶν μυῶν τῶν ἄκρων, τοῦ αὐχένου καὶ τοῦ κορμοῦ, τελικῶς δὲ καταλαμβάνονται οἱ ἀναπνευστικοὶ μύες (μεσοπλεύριοι, διάφραγμα), ὅποτε ὁ θάνατος ἐπέρχεται ἐξ ἀναστολῆς τῆς ἀναπνοῆς. Ἡ ψῦξις τῶν ἄκρων ὀφείλεται εἰς ἀγγειοδιαστολὴν διαδεχομένην τὴν ἀρχικὴν ἀγγειοσυστολὴν καὶ τὴν συνοδεύουσαν ἐπιβράδυνσιν τῆς κυκλοφορίας, ὡς καὶ τὴν πτῶσιν τῆς πίεσεως (collapsus). Ἡ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἀναφερομένη ἀμβλυωπία καὶ σκοτοδίνη πιθανῶς ἐξηγεῖται ἐκ τῆς διαστολῆς τῶν κορῶν. Ἡ δρᾶσις τοῦ δηλητηρίου ἐπὶ τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματος ἀμφισβητεῖται, ἢ δὲ διάνοια μέχρι τοῦ τέλους σχεδὸν δὲν διαταράσσεται.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι ἡ ἀφήγησις τοῦ Πλάτωνος περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Σωκράτους εἰς πολλὰ σημεῖα προκαλεῖ ἐρωτήματα. Οὕτω π.χ. ἡ ἐκτέλε-

24. Σ. Δοντᾶς, *Φαρμακ.* 280, 1912. Γ. Ἰωακείμογλου, *Φαρμ.* 293, 1953., ἄρθρα Ἄρ. Κούζη, Κ. Μενεγάκη, Σ. Παπαδάκη, Σ. Γαλανοῦ, Γ. Λογαρᾶ περὶ κωνείου εἰς *Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκ.*, Λεξ. Ἡλίου, Λεξ. Ἐλευθερ., R. A. Witthaus, *Man. Tox.* 224, 1911. W. Mc Nally, *Toxic.* 517, 1931. A. R. Cushny, *Pharm. Con.* 1940., T. Sollmann, *Man. Pharm.*, 205, 353, 1948., F. Eichholtz, *Lehrb. Pharm.* 270, 1951., F. Bamford - C. P. Stewart, *Pois.* 237., 1951., N. Irving Sax, *Handb. Dang. Mat. Con.* 1951., W. F. Oettingen, *Pois.* 317, 1952., C. H. Thiemes - T. J. Haley, *Clin. Tox.* 45, 1964., A. Grollman, *Pharm. Ther.* 47, 409, 1965.

σις ἐνὸς καταδίκου, καὶ δὴ ἀσεβοῦς καὶ ἐπαράτου, παρουσίᾳ τῶν φίλων καὶ τῶν μαθητῶν του, ἐνδεχομένως δὲ καὶ τῶν οἰκείων του, διότι τούτους ὁ Σωκράτης ἀπέπεμψεν ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας, δὲν φαίνεται πειστική. Ἐξ ἄλλου, ἡ λήψις παρ' αὐτοῦ τοῦ κωνείου ἄνευ ἐκδηλώσεως ἀηδίας τινὸς ἢ ἀποστροφῆς, δυσκόλως εἶναι πιστευτή, δεδομένου ὅτι τὸ δηλητήριο ἐστὶν δύσοσμον, δριμείας γεύσεως καὶ λίαν ἐρεθιστικὸν διὰ τοὺς βλεννογόνους τοῦ στόματος καὶ τῶν παρισθιμίων. Προδήλως λοιπὸν ὁ Πλάτων ἠθέλησε δι' αὐτοῦ νὰ ἐξάρη τὴν ἀταραξίαν, μεθ' ἧς ὁ ἰδανικὸς φιλόσοφος ἀντικρῦζει τὸν θάνατον. Παραλείπει ἐπίσης τελείως τὴν μνείαν τῶν ἐρεθιστικῶν ἀντιδράσεων μετὰ τὴν λήψιν τοῦ κωνείου (σιελόρροϊαν, λύγγα, πνιγμονήν, ναυτίαν, ἐμέτους κλπ.), προφανῶς διότι τὰς ἐνόμιζεν ὡς ἀπαδούσας πρὸς τὸν θνήσκοντα Σωκράτην. Ἡ μετὰ τὴν κατάκλισιν αὐτοῦ ψηλάφησις καὶ πίεσις τῶν κάτω ἄκρων ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω ὑπὸ τοῦ ὑπηρέτου σαφῶς δηλοῦται ὅτι ἀπεσκόπει νὰ ἐξακριβώσῃ τὴν πρόοδον τῆς ἀναισθησίας (*εἶρετο εἰ αἰσθάνοιτο*)²⁵. Ἐπομένως ὁ Πλάτων ἠγγόει τὴν παράλυσιν τῶν γραμμωτῶν μυῶν, τὴν ὁποίαν ἐπιφέρει τὸ κώνειον. Τοῦτο ἄλλωστε προκύπτει καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Σωκράτης ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου ἠδυνήθη νὰ ἀποκαλύψῃ διὰ τῆς χειρὸς τὸ πρόσωπον καὶ ἀκολούθως νὰ τὸ ἐπανακαλύψῃ. Τὴν ἰδίαν ἐπίσης στιγμήν ἦτο εἰς θέσιν νὰ ἀρθρώσῃ εὐκρινῶς τὴν παραγγελίαν διὰ τὴν θυσίαν εἰς τὸν Ἄσκληπιόν. Ἐν τούτοις εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ παράλυσις τῶν βραχέων μυῶν τοῦ προσώπου, ἡ ἐπιφέρουσα πτώσιν τῶν βλεφάρων, δυσαρθρίαν καὶ δυσκαταποσίαν, εἶναι πρώιμα συμπτώματα. Ὅταν δὲ ἀρχίσῃ ἡ παράλυσις καὶ τῶν θωρακικῶν μυῶν, τότε ἡ δυνατότης τῆς ὁμιλίας ἀποκλείεται. Τὸ ἀναφερόμενον ὅτι μετὰ θάνατον ὁ Κρίτων ἔκλεισε τὰ βλέφαρα τοῦ Σωκράτους μᾶλλον σημαίνει ὅτι ἐν ζωῇ δὲν εἶχε προηγηθῆ ἡ πτώσις αὐτῶν. Ὁ Πλάτων οὐδὲν ἀναφέρει περὶ τῶν ἀσφυκτικῶν φαινομένων τῶν προηγουμένων τοῦ θανάτου. Ἡ δὲ προθανάτιος κίνησις τοῦ Σωκράτους ἐν καταστάσει τελείας παραλύσεως τῶν κινητικῶν μυῶν δὲν φαίνεται πιθανή.

Ἐπομένως τίθεται τὸ ἐρώτημα, ἂν ὁ Πλάτων στηρίζῃ πράγματι τὴν περιγραφὴν του ἐπὶ παρατηρήσεως ἐκτελεσθέντος διὰ κωνείου; Τοιαῦται πιθανῶς ἦσαν αἱ ἱατρικαὶ παρατηρήσεις τοῦ Νικάνδρου καὶ τοῦ Παύλου Αἰγινήτου, ἔστω καὶ ἂν ἡ ἐρμηνεία ὠρισμένων συμπτωμάτων εἶναι λανθασμένη. Ὁ Πλάτων ἐν τῇ περιγραφῇ τοῦ θανάτου τοῦ Σωκράτους φαίνεται μᾶλλον κατευθυνόμενος ὑπὸ δογματικῶν προϋποθέσεων (C. Gill). Κυρίως δὲ ἀπέβλεπε νὰ ἀποδείξῃ: 1) κατὰ ποῖον τρόπον πρέπει ὁ ἰδεώδης φιλόσοφος νὰ ἀντιμετωπίζῃ τὸν θάνατον καὶ 2) κατὰ ποῖον τρόπον τὰ συμπτώματα τοῦ θανάτου δὲν θὰ συγκρούωνται πρὸς τοὺς ψυχосоμα-

25. Πλάτ. Φαίδ. 117ε.

τικους δεσμούς, τούς οποίους προϋποθέτει ἡ ὄντολογία του. Ὁ ἀληθὴς φιλόσοφος, κατὰ τὸν Πλάτωνα καὶ τούς Ὀρφικο-Πυθαγορείους, προσβλέπει εἰς τὸν θάνατον ὡς εἰς τὸν ἐλευθερωτὴν τῆς ψυχῆς του ἀπὸ τῶν γηϊνῶν δεσμῶν²⁶. Ἐπομένως, ὅ,τι ὑπενθυμίζει τὰς ἀηδεῖς καὶ ἀποτροπιαστικὰς ἀντιδράσεις τοῦ ὄργανισμοῦ εἰς τὴν δηλητηρίασιν καὶ τὴν προθανάτιον ἀγωνίαν ἑνὸς σοφοῦ, ἐξοβελίζεται. Ὁ Σωκράτης πίνει σχεδὸν μετ' ἀγαλλιάσεως τὸ ὄζον ὡς οὖρα ποντικῶν καὶ δριμυκόνειον, διότι τοῦτο θὰ ἐλευθερώσῃ τὴν ψυχὴν του. Ὡς πρὸς τὰς ψυχοσωματικὰς δοξασίας τοῦ Πλάτωνος, αὐται, ὡς γνωστόν, βαθμιαίως ἐξειλιχθησαν (*Φαίδων*, *Φαῖδρος*, *Τίμαιος*, *Πολιτεία*, *Νόμοι*).

Ἐν περιλήψει, ἂν ἐξαιρέσωμεν τὸν ὑπερβατικὸν νοῦν, ἡ ψυχὴ ἦτο ὑλικῆς συστάσεως. Κατὰ πόσον ἡ ἀπαρτίζουσα τὴν ψυχὴν ὕλη ἦτο ἀήρ, ὡς παρεδέχετο Διογένης ὁ Ἀπολλωνιάτης, ἢ αἰθήρ, ἢτοι θερμὸς καὶ λεπτὸς ἀήρ, ὡς ὁ Ἀριστοτέλης, ἢ πῦρ, ὡς οἱ Στωϊκοί, δὲν ἔχει καὶ τόσην σημασίαν, ὅσον τὸ γεγονός ὅτι ἦτο ὑλικῆς συστάσεως καὶ προφανῶς ἔμμορφος, καθ' ὅσον προσέδιδεν εἰς τὴν ἄμορφον ὕλην τὴν μορφήν τοῦ σώματος. Ἐπειδὴ δὲ ἡ θερμότης, ἡ κίνησις καὶ ἡ αἴσθησις ἐνομίζοντο ὡς ψυχικαὶ ιδιότητες²⁷, πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ ψυχὴ ἐξετείνετο εἰς ὅλον τὸ σῶμα, ὅπερ ἀπετέλει εἶδος ἐκμαγείου αὐτῆς. Ὁρισμέναι βεβαίως ὑποστάσεις τῆς ψυχῆς ἐδράζονται εἰς συγκεκριμένας περιοχὰς τοῦ σώματος, ὡς τὸ λογιστικόν, τὸ θυμοειδές, τὸ ἐπιθυμητικόν, ἀλλ' ἡ ψυχὴ ὡς σύνολον αἰσθάνεται, διότι τὰ αἰσθητικὰ νεῦρα ἦσαν ἄγνωστα εἰσέτι καὶ ὡς σύνολον κινεῖται, διότι καὶ τὸ ἔμφυτον πνεῦμα ὡς ὄργανον αὐτῆς ἀνήκει εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀριστοτέλους, τὰ δὲ κινητικὰ νεῦρα εἰς τὴν τοῦ Ἡροφίλου.

Ἐπικειμένου τοῦ θανάτου ἡ ψυχὴ ἀποσύρεται (*οἴχεται*) ἐκ τοῦ σώματος²⁸, συσπειρουμένη περὶ τὴν καρδίαν²⁹, ὅπου ἐδράζεται τὸ ἐν ζῆσει διατελοῦν θυμοειδές, τὸ ὁποῖον ἀποψύχεται ὑπὸ τῆς ἀναπνοῆς. Κατὰ πρῶτον συνεπῶς ἐγκαταλείπει τοὺς ἀπωτάτους ἀπὸ τῆς καρδίας πόδας, οἵτινες καθίστανται ἀναίσθητοι καὶ ψυχροί. Ὄταν πλέον ἡ ψυχὴ συγκεντρωθῇ περὶ τὴν καρδίαν, διαρρηγγύνει τοὺς τελευταίους δεσμούς μετὰ τοῦ σώματος καὶ ἐλευθεροῦται. Ἴσως τὴν ρῆξιν ταύτην τῶν δεσμῶν δηλοῖ τὸ ἀναφερόμενον ἐν τῷ *Φαίδωνι*, ὅτι ὁ Σωκράτης προθανατίως ἐκινήθη.

Ἐπομένως ἡ πλατωνικὴ περιγραφή τοῦ θανάτου τοῦ Σωκράτους βασιίζεται

26. Πλάτ. Φαίδ. 66β, 80δ, 114ε.

27. Πλάτ. Φαίδ. 79γ, Θεαίτ. 184γ, Ἀριστοτ. Ψυχ. 405β 11.

28. Πλάτ. Φαίδ. 115δ, 118α.

29. Ὁμοίως 67γδ.

ἐπὶ δογματικῶν προϋποθέσεων, διότι μόνον οὕτως ἐξηγεῖται ἡ στερουμένη φυσιολογικῆς βίας εἰς μίαν γενικὴν δηλητηρίασιν ἀνιοῦσα ἀναισθησία τῶν κάτω ἄκρων καὶ εἶτα τοῦ κορμοῦ, ἐνῶ κατὰ τὴν πρόοδον αὐτῆς τὰ ἄνω ἄκρα, ὁ αὐχὴν καὶ ἡ κεφαλὴ δὲν καταλαμβάνονται. Ἡ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος περιγραφομένη συμπτωματολογία παρατηρεῖται μόνον ἐπὶ προϊούσης ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω ἀναισθητοποιήσεως τῶν ὀπισθίων νωτιαίων ριζῶν, ὡς ἐπιτυγχάνεται κατὰ τὴν ἐνδορραχιαίαν ἀναισθησίαν διὰ τῶν παραγῶγων τῆς κοκαΐνης. Ἡ ἀσυμφωνία τῆς πλατωνικῆς περιγραφῆς μετὰ τῶν πραγματικῶν συμπτωμάτων τῆς διὰ κωνείου δηλητηριάσεως ἠνάγκασε τὸν γνωστὸν μελετητὴν τοῦ Πλάτωνος J. Burnet νὰ θέσῃ τὸ ἐρώτημα, ἂν πράγματι ὁ Σωκράτης ἐξετελέσθη διὰ κωνείου³⁰. Οὐδὲν ὅμως δηλητήριον λαμβανόμενον διὰ τῆς πεπτικῆς ὁδοῦ δύναται νὰ προκαλέσῃ τοιαῦτα συμπτώματα.

Ἐν συμπεράσματι, ὁ Πλάτων ἐν τῇ περιγραφῇ τῶν τελευταίων στιγμῶν τοῦ Σωκράτους εἰς τὸν *Φαίδωνα*, τὸν ὁποῖον ἔγραψε μετὰ πάροδον δεκαετιῶν τινων μετὰ τὸν θάνατόν του, χωρὶς νὰ εἶναι αὐτόπτης μάρτυς καὶ χωρὶς νὰ ἀναφέρῃ ποῖος ἦτο ὁ πληροφοριοδότης του, κυρίως ὠδηγήθη κατὰ ταύτην ὑπὸ ἐγκωμιστικῶν καὶ ἀπολογητικῶν λόγων, ὡς ἐκ τούτου πολλὰ μὲν παρέλειψεν, ὡς ἀπάδοντα πρὸς τὴν εἰκόνα τοῦ ιδεώδους φιλοσόφου, ὡς τὴν συνέλαβεν, ἄλλα δὲ προσέθεσεν, ὅπως συμφωνήσουν πρὸς τὰς ὀντολογικὰς δοξασίας του, εἰς τρόπον ὥστε ἡ περιγραφὴ τῆς διὰ κωνείου δηλητηριάσεως νὰ καταστῇ μῖγμα ἀληθείας καὶ φαντασίας. Τὸ συμπέρασμα τοῦτο ἴσως θεωρηθῆ ὑπὸ τινων ὡς ἀσέβεια πρὸς τὴν ἱερὰν σκιὰν τοῦ Πλάτωνος, ἀλλ' ὡς πρὸς τοῦτο δυνάμεθα νὰ ἐπικαλεσθῶμεν τὸ παράδειγμα τοῦ ἐξ ἴσου σεβαστοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Ἀριστοτέλους, ὅστις εὑρεθεὶς, ὡς γνωστόν, πρὸ ὁμοίου διλήμματος, εἶπε περὶ τοῦ σεπτοῦ διδασκάλου του: «φίλος μὲν Πλάτων, φιλότατη δὲ ἡ ἀλήθεια»³¹.

R É S U M É

Après l'analyse des symptômes d'empoisonnement par la ciguë, suivant la description de la mort du Socrate par Platon (Phédre), l'auteur est conduit de mettre en question l'exactitude de cette description. De fait, la symptomatologie de l'empoisonnement suivant les médecins anciens (Nicandre, Paul d'Egine, Dioscouride) et suivant les toxicologues modernes, diffère considérablement de la description platonicienne. Par con-

30. J. Burnet, *Phaedo*, App. 1, 149, 1911.

31. Ἀριστοτ. Ἠθ. Νικ. 1, 4, 1096α 16.

séquent, Platon a voulu idéaliser le trépas de son maître vénéré, conformément à ses convictions, que le sage doit attendre la mort comme le libérateur de son âme de ses liens mortels.

Ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κ. **Νικ. Λοῦρος** παρουσιάζων τὴν ἀνωτέρω ἐργασίαν λέγει τὰ ἑξῆς :

Ἔχω τὴν τιμὴν νὰ παρουσιάσω εἰς τὴν Ἀκαδημίαν μελέτην τοῦ ὁμοτίμου καθηγητοῦ τῆς Χειρουργικῆς Κλινικῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Χ. Τούλ, «Ὁ θάνατος τοῦ Σωκράτους, ἀλήθεια καὶ θρῦλος».

Ὁ κ. Τούλ μελετήσας ἀπὸ ἰατρικῆς πλευρᾶς τὰς λεπτομερείας τοῦ θανάτου τοῦ Σωκράτους, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὸν *Φαῖδωνα*, καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ περιγραφὴ αὕτη δὲν συμφωνεῖ μὲ τὴν συμπτωματολογία, τὴν ὁποίαν παρουσιάζει ὁ ἐκ τοῦ κωνείου θάνατος.

Ὁ συγγραφεὺς ἀναφέρει ὅτι ὁ χρόνος, καθ' ὃν ἐγράφη ὁ *Φαῖδων*, πρέπει νὰ τοποθετηθῇ τοῦλάχιστον δύο δεκαετηρίδας ἢ καὶ πλέον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σωκράτους. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι ὁ Πλάτων ἀσθενήσας δὲν κατόρθωσε νὰ παραστή προσωπικῶς κατὰ τὰς τελευταίας στιγμὰς τοῦ μεγάλου διδασκάλου. Τὰς σχετικὰς πληροφορίας τοῦ ὁ Πλάτων ἀντλεῖ ἀπὸ τὸν Ἡλείον Φαῖδωνα ὡς ἀφηγητὴν τῶν τελευταίων στιγμῶν τοῦ Σωκράτους, ὡς καὶ ἀπὸ τὸν Πυθαγόρειον Ἐγκράτη τὸν Φλιάσιον. Ὁ Φαῖδων ἀναφέρει ὅτι ἦσαν παρόντες καὶ οἱ δέκα τέσσαρες ἄλλοι μαθηταί, οἱ ὁποῖοι ἀπέβησαν βωβὰ πρόσωπα πλὴν τῶν Θηβαίων Πυθαγορείων Σιμμίου καὶ Κέβητος, τοῦ Φαῖδωνος, τοῦ Κρίτωνος καὶ τοῦ Ἀπολλοδώρου.

Πρέπει νὰ τονισθῇ, ἀναφέρει ὁ κ. Τούλ, ὅτι τόσοσ ὁ Πλάτων, ὅσον καὶ ὁ Ξενοφῶν, δὲν καθορίζουν τὸ δηλητήριον διὰ τοῦ ὁποίου ἐξετελέσθη ὁ Σωκράτης. Ἡ ἱστορικὴ παράδοσις ἐν τούτοις μνημονεύει ὅτι ἐπρόκειτο περὶ τοῦ κωνείου, τὸ ὁποῖον εὐρέως ἐχρησιμοποιεῖτο τότε διὰ θανατικὰς ἐκτελέσεις. Τὸ κώνειον καθὼς καὶ ἡ δρασὶς του ἦσαν ἀπὸ μακροῦ γνωστά. Ὁ Ἀριστοφάνης εἰς τοὺς *Βατράχους*, τὸ 405 π. Χ. ἀναφέρει τὴν ἐπερχομένην κατάψυξιν τῶν κνημῶν, καθὼς καὶ ὅτι ὁ Εὐριπίδης ἀπέδωσε τὸν θάνατον τῆς Σθενεβοίας περὶ τὸ 421 π. Χ. εἰς αὐτοκτονίαν διὰ κωνείου. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ἱπποκρατικὰ βιβλία χρησιμοποιεῖται τὸ κώνειον διὰ θεραπευτικῶν σκοποῦς.

Τὸ κώνειον εἶναι φυτὸν αὐτοφυῆς ἐν Ἑλλάδι γνωστὸν εἰς τὸν Θεόφραστον καὶ τὸν Διοσκουρίδην καὶ χρησιμοποιεῖται κυρίως, ἐκ τῶν πολλῶν ποικιλιῶν του, τὸ στικτόν. Τὸ δραστικὸν στοιχεῖον εἶναι ἡ κωνεΐνη. Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὁ ὀπὸς ἐξεθλίβετο, συνεπυκνοῦτο δι' ἑξαμίσεως καὶ διελύετο εἰς ὕδωρ ἢ ἐνίοτε εἰς

οἶνον. Τὸ δηλητήριο ἔχει δυσάρεστον ὄσμην καὶ γεῦσιν καὶ εἶναι λίαν ἐρεθιστικὸν τῶν βλεννογόνων. Γνωρίζομεν σήμερον ὅτι πρόκειται περὶ προπυλοπιπεριδίνης, τῆς ὁποίας ἡ θανατηφόρος δόσις εἶναι 0,15 - 0,3 γραμμάρια.

Ὁ κ. Τοῦλ ἀναφέρει τὴν περιγραφὴν τοῦ θανάτου τοῦ Σωκράτους μὲ ὄλας τὰς λεπτομερείας τῆς. Ὁ Σωκράτης ἀπεχαιρέτησε τὴν οἰκογένειάν του καὶ κατὰ τὸν Πλάτωνα ὠμίλησε μετὰ τῶν φίλων καὶ μαθητῶν του καὶ ὅταν ἔφθασεν ἡ ὥρα, ὁ φιλόσοφος ἐξεκένωσεν, ἄνευ ἀποστροφῆς τινος ἢ ἀλλαγῆς τοῦ χρώματός του, τὸ περιέχον τὸ κώνειον κύπελλον. Μετὰ τὴν λήψιν τοῦ κωνείου ἔπρεπε νὰ βადίσῃ μέχρις ὅτου αἰσθανθῆ βάρος εἰς τοὺς πόδας. Ὅταν ἀντελήφθῃ τὸ σύμπτωμα τοῦτο κατεκλίθη, ὕπτιος καί, πάντοτε κατὰ τὸν Πλάτωνα, ἐκάλυψε τὸ πρόσωπόν του. Ὁ ὑπηρέτης κατὰ διαστήματα ἐπίεξε τοὺς πόδας καὶ προχωρῶν πρὸς τὰς κνήμας μέχρι τοῦ ὑπογαστρίου προσεπάθη νὰ ἐξακριβώσῃ τὴν πρῶτον τῆς ἀναισθησίας καὶ τῆς ψύξεως, μέχρις ὅτου θὰ ἐπήρχετο ὁ θάνατος, ὅταν ταῦτα θὰ ἔφθαναν εἰς τὸ ὕψος τῆς καρδίας. Ὅταν ἡ ἀναισθησία εἶχε φθάσει μέχρι τοῦ ὑπογαστρίου ὁ Σωκράτης, κατὰ τὸν Πλάτωνα, ἀπεκάλυψε τὸ πρόσωπόν του καὶ ἐζήτησε παρὰ τοῦ Κρίτωνος νὰ προσφέρῃ θυσίαν ἑνὸς ἀλέκτορος εἰς τὸν Ἀσκληπιόν. Μετὰ ταῦτα ἐκαλύφθη ἐκ νέου. Δὲν ἀπεκρίνετο πλέον εἰς τὰς ἀπευθυνομένας ἐρωτήσεις, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐκινήθη. Ὅταν ὁ ὑπηρέτης ἀπεκάλυψε τὸ πρόσωπόν του, τὸ βλέμμα τοῦ Σωκράτους ἦτο ἀπλανές.

Ἡ περιγραφὴ αὕτη τοῦ Πλάτωνος, τὴν ὁποίαν ἀποδίδει εἰς τὸν διάλογόν του *Φαίδων*, διαφέρει σημαντικῶς ἀπὸ τὰς περιγραφὰς τῆς διὰ κωνείου δηλητηριάσεως, ἡ λεπτομερεστέρα τῶν ὁποίων ἐγράφη ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ καὶ ἱατροῦ Νικάνδρου περὶ τὰ τέλη τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος. Οὕτως ἀναφέρονται συστροφαι τῶν ὀφθαλμῶν, σκοτοδίη, ἰσχυρὸς σπασμὸς τοῦ φάρυγγος καὶ τοῦ λάρυγγος, πνιγμὸν καὶ δύσπνοια. Ἡ βιάσις καθίσταται ἀσταθής, ἡ ἀναπνοὴ ἐξασθενεῖ καὶ μὲ προϊούσαν καταβολὴν τῶν δυνάμεων ἐπακολουθεῖ ὁ θάνατος.

Παρομοίαν περιγραφὴν ἀναφέρει Παῦλος ὁ Αἰγινήτης καὶ ὁ Ψευδο-Διοσκουρίδης. Καὶ οἱ τρεῖς ὅμως ἀνωτέρω ἱατροὶ δὲν ἀναφέρουν τὴν ἀνιούσαν ἀναισθησίαν, ἡ ὁποία σημειοῦται ἀπὸ τὸν Φαίδωνα καὶ τὸν Πλάτωνα. Ἀντιθέτως οἱ ἀνωτέρω σημειοῦν ὅτι ἡ ψύξις δὲν ἐντοπίζεται μόνον εἰς τὰ κάτω ἄκρα, ἀλλὰ καταλαμβάνει καὶ τὰ ἄνω. Εἶναι προφανὲς ὅτι οἱ ἀνωτέρω παρηκολούθησαν τὴν διὰ κωνείου ἐκτέλεσιν καταδικασθέντων.

Νεώτεροι παρατηρηταὶ τονίζουν τὴν σιελόρροϊαν, καύσωνα καὶ σπασμὸν τῶν παρισθμίων, ναυτίαν, ἐμέτους, διάρροϊαν, διαστολὴν τῶν κορῶν, δυσκαταποσίαν, βράγχος τῆς φωνῆς, μυρμηκιάσεις, κλονικοὺς καὶ τονικοὺς σπασμούς, ὅχι ὅμως καὶ ἀπώλειαν τῆς αἰσθητικότητος. Γενικώτερον ὑφίσταται διέγερσις καὶ ἀκολούθως παρὰ-

λυσις τῶν αὐτονόμων νευρικῶν γαγγλίων. Ἡ παράλυσις ἐμφανίζεται ἐπὶ τῶν βραχέων μυῶν τοῦ προσώπου, πτώσις βλεφάρων, δυσαρθρία, ἔπειτα ἐπὶ τῶν μακρῶν μυῶν τῶν ἄκρων τοῦ ἀχένος καὶ τοῦ κορμοῦ, τελικῶς δὲ καταλαμβάνονται οἱ ἀναπνευστικοὶ μύες, ὅποτε ὁ θάνατος ἐπέρχεται ἐξ ἀναστολῆς τῆς ἀναπνοῆς. Ἡ ψῦξις τῶν ἄκρων ὀφείλεται εἰς ἀγγειοδιαστολὴν διαδεχομένην ἀρχικὴν ἀγγειοσυστολὴν καὶ εἰς τὴν ἐπιβράδυνσιν τῆς κυκλοφορίας καὶ τὴν πτώσιν τῆς πίεσεως. Ἡ δρᾶσις τοῦ δηλητηρίου ἐπὶ τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματος ἀμφισβητεῖται, ἢ δὲ διάνοια μέχρι τοῦ τέλους σχεδὸν δὲν διαταράσσεται.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι ἡ ἀφήγησις τοῦ Πλάτωνος εἰς τὸν *Φαίδωνα* περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Σωκράτους προκαλεῖ σοβαρὰς ἀμφιβολίας.

1. Ἡ παρουσία τῶν φίλων καὶ μαθητῶν τοῦ Σωκράτους δὲν φαίνεται πειστικῆ, προκειμένου νὰ παρακολουθήσουν τὸ μαρτύριόν του.

2. Ἡ λήψις τοῦ κωνείου ἄνευ ἐκδηλώσεως ἀηδίας ἢ ἀποστροφῆς δυσκόλως γίνεται πιστευτή, διότι τὸ δηλητήριον εἶναι δύσοσμον ὡς οὖρα ποντικῶν. Ἡ γεῦσις του εἶναι ἀηδιαστικὴ καὶ ἅμα τῇ λήψει ἀποβαίνει λίαν ἐρεθιστικὸν διὰ τοὺς βλενογόνους τοῦ στόματος καὶ τῶν παρισθμίων. Εἶναι δηλαδὴ ἀναπόφευκτα ὁ βήξις, ἢ ἄφθονος ρινικὴ ἔκκρισις καὶ τὰ δάκρυα.

3. Ἡ περιγραφή τοῦ Πλάτωνος δὲν ἀναφέρει τὴν παράλυσιν τῶν γραμμωτῶν μυῶν, τὴν ὁποίαν ἐπιφέρει τὸ κόνειον. Ἀντιθέτως πληροφορεῖ ὅτι ὁ Σωκράτης ἠδυνήθη ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου νὰ ἀποκαλύψῃ διὰ τῶν χειρῶν του τὸ πρόσωπον καὶ ἀκολούθως νὰ τὸ ἐπανακαλύψῃ. Ἦτο ἐπίσης εἰς θέσιν νὰ ἀρθρώσῃ εὐκρινῶς τὴν παραγγελίαν διὰ τὴν θύσιαν εἰς τὸν Ἀσκληπιόν.

4. Τὰ πρῶτα συμπτώματα τῆς δηλητηριάσεως εἶναι ἡ παράλυσις τῶν βραχέων μυῶν τοῦ προσώπου ἐπιφέρουσα τὴν πτώσιν τῶν βλεφάρων, τὴν δυσαρθρίαν, τὴν δυσκαταποσίαν καὶ τὴν ἀδυναμίαν ὀμίλιας. Τὸ ἀναφερόμενον ὅμως ὅτι ὁ Κρίτων ἔκλεισε τὰ βλέφαρα τοῦ Σωκράτους σημαίνει ὅτι δὲν εἶχε προηγηθῆ ἓν ζῶν ἢ ἐκ τῆς δηλητηριάσεως πτώσις αὐτῶν.

5. Ὁ Πλάτων οὐδὲν ἀναφέρει περὶ τῶν ἀσφνκτικῶν φαινομένων τῶν προηγουμένων τοῦ θανάτου. Ἡ ἀναφερομένη ὅμως κίνησις τοῦ Σωκράτους ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου, ἐνῶ ἐπεκράτη τελεία παράλυσις τῶν κινητικῶν μυῶν, ἀποκλείεται.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι ὁ Πλάτων προσπαθεῖ νὰ ἰδανικεύσῃ τὸν θάνατον τοῦ μεγάλου ἀνδρός. Μὲ τὴν παρατήρησιν αὐτὴν τοῦ κ. Τοῦλ συμφωνοῦν καὶ αἱ πρόσφατοι ἀπόψεις τοῦ C. Gill. Ἀπέβλεπε προφανῶς νὰ ἐμφανίσῃ ἐξιδανικευμένον τρόπον θανάτου, σύμφωνον πρὸς τὴν σημασίαν τοῦ Σωκράτους, καὶ μὲ συμπτώματα ἀντίστοιχα πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Πλάτωνος, τὰς ὁποίας ἐκφράζει εἰς τὴν ὄντολογίαν του. Κατ' αὐτὰς ὁ ἀληθὴς φιλόσοφος ἀτενίζει τὸν

θάνατον ὡς τὸν ἐλευθερωτὴν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸν γήινον δεσμόν. Ἐποφύγει λοιπὸν νὰ ἀναφέρει τὰς ἀηδεῖς καὶ ἀποτροπιαστικὰς ἀντιδράσεις τοῦ ὄργανισμοῦ κατὰ τὴν δηλητηρίασιν καὶ τὴν προθανάτιον ἀγωνίαν. Ἐπρεπεν ὁ Σωκράτης νὰ γευθῆ, κατὰ τὸν Πλάτωνα, τὸ κώνειον μετ' ἀγαλλιάσεως, διότι τοῦτο θὰ ἠλευθέρωνε τὴν ψυχὴν του. Ἡ ψυχὴ, κατ' αὐτόν, ἦτο ὑλικῆς συστάσεως, ἀλλ' ἢ αἰθήρ, ἦτοι θερμὸς ἢ λεπτὸς. Ἐπικειμένου τοῦ θανάτου ἡ ψυχὴ καταλαμβάνουσα ἕως τότε ὅλον τὸ σῶμα συσπειροῦται περὶ τὴν καρδίαν, ὅπου ἐδράζεται τὸ «θυμοειδὲς» καὶ τελικῶς ἀποσύρεται ἐκ τοῦ σώματος. Εἶναι ὡς ἐκ τούτου συνεπὲς ἡ ψυχὴ νὰ ἐγκαταλείπῃ τὸ σῶμα ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω καί, ὅταν συγκεντρωθῆ περὶ τὴν καρδίαν, νὰ διαρρηγγύῃ τοὺς τελευταίους δεσμοὺς μετὰ τοῦ σώματος καὶ νὰ ἐλευθεροῦται, ἐξ οὗ καὶ ὁ Πλάτων ἀναφέρει τὴν προθανάτιον κίνησιν τοῦ Σωκράτους.

Ἐπομένως, κατὰ τὸν κ. Τούλ, ἡ Πλατωνικὴ περιγραφὴ τοῦ θανάτου τοῦ Σωκράτους προσπαθεῖ ν' ἀνταποκριθῆ πρὸς τὰς φιλοσοφικὰς ἀντιλήψεις τοῦ Πλάτωνος. Ἡ ἀσυμφωνία τῆς Πλατωνικῆς περιγραφῆς μὲ τὰ πραγματικὰ συμπτώματα τῆς διὰ κωνείου δηλητηριάσεως, ἠνάγκασε τὸν γνωστὸν μελετητὴν τοῦ Πλάτωνος J. Burnet νὰ θέσῃ τὸ ἐρώτημα κατὰ πόσον πρᾶγματι ὁ Σωκράτης ἐξετελέσθη διὰ κωνείου. Οὐδὲν ὅμως δηλητήριον λαμβανόμενον διὰ τοῦ στόματος δύναται νὰ προκαλέσῃ τὰ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἀναφερόμενα συμπτώματα.

Ὁ κ. Τούλ καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Πλάτων περιγράφων τὰς τελευταίας στιγμὰς τοῦ Σωκράτους συμφώνως πρὸς ἀφηγήσεις τρίτων, καὶ μάλιστα μετὰ πάροδον δύο τοῦλάχιστον δεκαετιῶν, ὠδηγήθη ὑπὸ προθέσεως ἰδανικεύσεως καὶ ὡς ἐκ τούτου πολλὰ μὲν παρέλειπεν ὡς ἀπάδοντα πρὸς τὴν προσωπικότητα τοῦ κατὰ τὴν γνώμην του ἰδεώδους φιλοσόφου, ἀλλὰ δὲ προσέθεσε διὰ νὰ συμφωνήσῃ μὲ τὰς ὄντολογικὰς δοξασίας του, εἰς τρόπον ὥστε ἡ περιγραφὴ τῆς ἀναμφισβητήτου διὰ κωνείου δηλητηριάσεως νὰ καταστῆ μῖγμα πραγματικότητος καὶ ἐξιδανικεύσεως.

Ὁ κ. Τούλ φοβούμενος μήπως αἱ ἀπόψεις του θεωρηθῶν ἀσεβεῖς πρὸς τὴν ἱερὰν σκιάν τοῦ Πλάτωνος ἀναφέρει σχετικῶς τὸ παράδειγμα τοῦ μαθητοῦ του Ἄριστοτέλους, ὅστις εὐρεθεὶς ὡς γνωστὸν πρὸ ὁμοίου διλήμματος, εἶπε περὶ τοῦ σεπτοῦ διδασκάλου: «Φίλος μὲν Πλάτων, φιλότατη δὲ ἡ ἀλήθεια».

Ἡ μελέτη τοῦ κ. Τούλ εἶναι ἀπὸ ἱστορικῆς καὶ ἰατρικῆς πλευρᾶς ἐξόχως ἐνδιαφέρουσα καὶ παραπέμπω διὰ περισσοτέρας λεπτομερείας εἰς τὴν εἰς τὰ Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας δημοσίευσιν αὐτῆς.